

Az 1656. 24. t.-c. szerint, ahol bármely bevett vallás dolga fennforog, mindenik bevett vallásból egyenlőszámú személyek ítélete kivántatik, különben az ítélet nem törvényes. Ellenkezik a hazai törvényekkel, a geometrica proportio színe alatt megbontaná a vallások jogegyenlőségét s mások jussában részesülni. Hiszen a három nemzet egyenlő szabadsága sem azok számától függ. Még a vármegyék és székek is utasításul adták követeknek, hogy a sérelem megorvoslását sürgessék s az ország jegyzőkönyvébe való beírását meg is nyerték. A rendek elismerték a kérelmezők törvényes jogát s ígérték, hogy adandó alkalommal tekintetbe veszik. A 77. ülésen az unitárius vallásu királyi hivatalosak és követek azt kérték, hogy a vármegyék, székek, vidékek és taxális helyek közönségétől az országgyűlésre ne 2—2, hanem 3—3 követ küldessék, mert országgyűlésen a vallások jussát és szabadságát illető dolgok is előfordulván, a 3 különböző vallásból 3 követ küldése szükséges. Az országgyűlés elfogadta ezt az érvelést s előbbi határozatát így változtatta meg.

10. fejezet.

Küzdelem az elvett javak visszaszerzéséért.

Az egyház a 18. század folyamán, 1716-tól 1789-ig, számos jelentékeny sérelmet szenvedett és olyan veszteségeket, melyeket soha többé ki nem tudott épülni. Ezek orvoslását Agh püspök 1774-ben siker nélkül kérte. Később, 1782 jul. 31-én Pákei József tanuló útján ismételten kérték. II. József 1784 aug. 14-én a Főtanáccsal 8482. gub. sz. a. közölt rendelettel az 1693-ban ígért 5000 frt kifizetését elrendelte, ami meg is történt. De egyéb panaszaival a státust elutasította. Ezért az 1790. évi felsőrákosi zsinat határozta, hogy „mind az egyeseken, mind a vallásunkon és közönségünkön esett sérelmeket, de olyanokat, melyeket bizonyítani lehet, az esperes és inspektor kurátor több értelmes emberekkel írja össze, az egészet foglalja össze a repr. konzisztórium s adja be az országgyűléshez”. Erre a lépésre az indította a zsinatot, hogy II. Lipót királyi szavával és hittel ígérte a Lipót diplomáján esett sérelmek orvoslását. S az ország rendei is fő tárgyul a politikai és vallási szabadság s az alkotmány helyreállítását tűzték ki.

A főkonzisztórium panaszát két törvényes okra alapítja. Egyik az, hogy az Approbaták és Comp. Constitutiók a lelkiismeret szabadságát és a vallásegyenlőséget biztosították. A másik: az 1691 dec. 4. diploma e szavai által: *in causa receptarum ibidem religionum, templorum, scholarum, parochia-*

rum etc. nihil alterabitur, vallási ügyeikben, vagyonukban kifejezetten és ünnepélyes fejedelmi szóval biztosítottak. A történet erőszakoskodások pedig e fejedelmi tény nyilvános megsértései és törvénytelenek.

A panasz felsorolja Kolozsvárt és a vidéken különböző helyeken történt foglalásokat.

Kolozsvárt 1716—18-ban elfoglaltattak: az iskolák, templomok és minden vagyonunk. Ezen kívül: saját költségünkön, 4478 frt 81 pénzért felállított nyomda, az általunk szerzett harangok (a régebbiek a kétszeri templomégéskor elégtek) és óra, a templom körül levő boltok, a nagytemplommal együtt a mellette levő kistemplom, melyet János Zsigmond építtetett, a külvárosban a szentpéteri iskolahely és templom, melyet mi építtünk, az iskola, melynek helyét az ország vásárolta volt, a plebánia mellett levő két ház, a Hid-utcában levő kvártaház, a dézmabeli kvarta, melyet a kollégium fejedelmi adomány alapján bírt és más dézmabeli negyed rész, melyet az unitárius eklézsia élvezett, minden egyéb jószág, melyeket a kollégium és eklézsia örökös tulajdonjoggal bírt, a város területén és határán, a vármegyében és a zálogban tartott jószágok is. A foglalás az Appr. Const. I. r. 7. c. ellenére történt, anélkül, hogy az unitáriusok és római katolikusok megszámláltattak, vagy utóbbiak többségben lettek volna. Pedig ez a törvény világosan mondja: „A különböző religion levő helyekben, ahol csak egy volt a templom, a régi végeztések szerint, *a major parsnak per commissarios mindenik recepta religiokból aequae idoneos ad id deputatos* szokott igazításba vétetni és amelyik religion levők több számokon találtnak lenni, azoknak adattatni a templom, közönségesen pedig a több religion levőknek mind számok, mind a közös templomnak proportiojok szerint ellimitált más templomot építtetni.”

Még nagyobb a sérelem azon javak elvétele által, melyek sem a templomhoz, sem a plebániához nem tartoztak s az unitáriusok költségén szereztettek, mint a nyomda, az ország által vásárolt iskolahelyre a mi költségünkön épített iskola, végrendeletek alapján bírt házak, a zálogban tartott jószágok, mert ezekhez még csak gyanú sem férhetett, hogy a templomhoz, plebániához, vagy valamely kath. alapítványhoz tartoztak volna. A kollégiumról közönségesen tudva volt, hogy kevés idővel azelőtt építették azon helyre, melyet az ország rendei vásároltak, tehát ezek híre, engedelmé és beleegyezése nélkül elvenni nem is lehetett. De annál méltánytalanabb e törvénytelen foglalás, mert azen felül, hogy az óvári ref. templom és unitárius kollégium 1693-ban átadattak, a monostori jószágot kath. tanítók és tanulók számára 15000 frton az ország váltotta ki.

A plebánia melletti egyik ház végrendelet alapján szállott ránk, a másikat 1700 frtéért vásárolták Sebesi János és neje Sárosi Zsuzsánnától. A kolozsvári dézma negyedét János Zsigmond adományozta a kollégiumnak, mit Báthory István, Báthory Kristóf és Bethlen Gábor is megerősítettek (1626 szept. 1.). A jogtalanságok sorozatát betetőzi a várostól zálogba tartott külső jószágok elvétele. A városi sarcoltatások idején „magoktól minden pénzüket megvonván” 10309 frtot adtak a városnak, melyért 1667 nov. 19. zálogos kötlevel szerint a vécki, gyurkapataki, tormapataki és hosszúmezei jószágait adta zálogba. Később, 1679 márc. 27-én az apahidai jószágra 3550 frtot, a kóródira 1000 frtot, a felső- és alsófüleire és asszonyfalvira 3321 frtot, összesen 18180 frtot. Ez összeget a város a római katolikus eklézsiának fizette vissza. Az erőszak még könyörületet sem ismert s az unitárius szegényeket is kizárta az ispotályból. Az akkori olcsó időkhöz képest a kár: az iskola három telke és a plebánia mellett levő házak 8500 frt, a nyomda 4478 frt 81 kr, az iskolára tett költség 12000 frt, a külső jószágokban 18180 frt, összesen 43158 frt 81 kr. Ezen kívül a templomok, boltok, dézma-negyed, harangok és óra elvételéből származó károk. Az elmaradott haszon pedig a tőkét egy nehányszor felülmulja. Ezzel az unitáriusoknak nemcsak kolozsvári kollégiuma, hanem egész egyházuk és iskoláik vagyoni állapota és fennállása megrendített.

A békés megegyezés végett az országgyűléshez ezt az ajánlatot tették: Hagyassék meg a katolikusok részére a templom, plebánia, mellette levő két ház és iskola, nekik illő templom építésére adassék elégséges költség, számíttatván a II. József által kiutalt 5000 frt is. Az iskola, plebánia és két ház helyett adassék illő kárpótlás. A boltokat, kvárta-házat és dézma-negyedét kapják vissza. Szegényeik fogadtassanak be a kórházba, mely nem valamely vallásnak, hanem a szegényeknek alapított. A külső jószágokért — elengedvén az elmaradt hasznot — megelégednek 18180 frttal, a nyomdáért 4478 frt 81 kr. A főkonzisztórium könyörületességet kér a Rendektől, mert „lettünk azon egy órában feles jókkal bővölködőköl semmivel bíró szegények, tehetősökből tehetetlenek, magunk örökségein lakókból mások házaira szorultak”.

Ezeken kívül volt még két nagyobb sérelmük. Egyik az, hogy híveik a tizedbeli negyedét más vallású papnak voltak kötelesek adni Lipót 1699. évi és Mária Terézia 1764. évi rendelete ellenére. A másik az, hogy unitárius papoknak más vallású papoknak kellett dézmát adniok. Ezt II. József 1784-ben annyiban orvosolta, hogy a dézmát csak azon földekre szorította, melyeket papjaink a canonica portion kívül birtak.

E kérdésben előadott sérelmek kétfélék: az 1716-ban történt templomelvétel és az 1726-tól 1789-ig elfoglalt templomok és egyházi javak sorozata. E kérelem szülötte az 1791. évi 152. „törvényjavaslat“, mely a vallási sérelmeket az egyházi bizottság elé utalta elintézés és döntés végett. E határozat indító oka: a közbéke fenntartása, hogy elkerültesse a keletkező zavarok. A Lipót-diploma kibocsátása után történt foglalások maradjanak e helyzetben. A követelések a négy bevett vallásból állítandó rendszeres bizottságra bízottnak, hogy ez meghallgatásuk s bizonyítékaik megvizsgálása után a viszálykodásokat lehetőleg testvériesen elenyésztetni törekedjék s ha nem sikerül, az ügyet a saját véleményével terjessze a legközelebbi országgyűlés elé, hogy ott a viszály a jogok sérelme nélkül elenyésztessék s ha ez nem lehetne, a felek jogi útra tereltesse.

Az egyházi bizottság teendője: „a bevett vallások között a templomok, iskolák, könyvnyomdák, kórházak, plebániái telkek és más egyházi javak elvétele, valamint a Lipót-féle hitlevél kelte óta elfoglalt negyedek és dézsmák s más alapítványok tárgyában fennforgó követelések. Bármely vallás lelkészének megfelelő ellátása“. A bizottság tagjai: gróf Esterházy János, Székely Dávid, Soterius Mihály. Br. Naláczy József, Br. Wesselényi Miklós, gróf Haller József, Fongh István kanonok, Szentpáli László, Sárosi Samu, Földvári Mihály, Ketheli József, Pálfi András, Simén György, Haunenheim András, Steinburg Károly, Bertleff Mihály és Bartha Mózes.

1793-ban a Főkonz. a gubernium felszólítására megint beadta a kérelmet, melyet a bizottság a katolikus püspöknek felelet, a konzisztóriumnak némely pontokra bővebb felvilágosítás, Felső-fehér, Udvarhelyszék tisztségével és Abrudbánya tanácsával tudósítástétel végett közölt. A konzisztórium 1794. évi felelete újból közöltetett a katolikus püspökkel. 1795-ben megsürgeti a konzisztórium a kérelem ellátását, s ha ez nem lehetne oklevelei visszaadását. A kath. püspök erre felszólítván feleletre és az oklevelek beküldésére, azt felelte, hogy minden aktát brevi manu a plébánus által az unitárius püspöknek átadatott. De ez az átadás nem történt meg. 1803-ban a gubernium a dolog állásáról jelentést tett az udvarnak, a r. kath. püspököt megsürgette feleletre s az oklevelek beadására. Erre 1805 ben az oklevelek felelet nélkül beadattak s átküldettek a konzisztóriumhoz. 1811-ben újból kérelmet nyújt be a konzisztórium a rendekhez, de nem tárgyalatott. 1817-ben Körmöczi püspök folyamodik az udvarhoz, melynek felhívására a gubernium 10734—1823. sz. alatt jelentést küld fel. 1824-ben az 1296. sz. udvari rendelet, minden sérelmet mellőzve, kimu-

tatást kér az unitárius papok fizetéséről. Ez közöltetett a Fő-konzisztóriummal, mely 1826 jan. 2-án feleletet ad s emellé csatolja az 1716. évi bizottság munkálatát a következő érve-
léssel:

Egyenetlenkedő vallásfelekezetek közötti diferenciák elintézésére a bizottságot a négy bevett vallásfelekezetből és hazai törvényeinket értő hazafiakból kellett volna összeállítani. De megfoghatatlan, hogy Pucher katonai generális auditor és Prezner nevű sópénztárnok mi jogon, ki rendeletéből jöhettek vallási differenciák kettévágására. De hogy azok Károly császár, vagy a gubernium rendeletéből léptek volna fel „azt még csak feltenni is sértő lenne”. Ezek a felség szinleg felvett nevével a követelő püspökkel egyetértve a katonai főparancsnoktól küldettek ki, vagyis saját ügyében a püspök bíró és végrehajtó volt, mégpedig erőszak alkalmazásával.

És rendre veszi a pontokat.

A Szentmihály templomot illetőleg előadott vélemény oly feltételre alapíttatik, ami teljességgel bizonyítva nincs. Valamely vagyon hosszas birtokosát saját okmányai előmutatására kényszeríteni törvénytelen és erőszakos eljárási mód volt. Az oskolák az unitáriusok tulajdon költségén építettek, mégis minden jog és igazság ellenére elvették. Beismerik, hogy a szegeletházról semmi bizonyos tudomás nincs, mégis elfoglalták azon ürügy alatt, mert a plebániaházból abba ajtó nyilik. Az elzálogosított birtoktól megfosztattak azért, mert a magistratus levéltára rosszul volt gondozva. A kolozsvári dézsmák kvártája a kvártaházzal és allodiális fundussal azért vétetett el, mert II. János király adományai érvénytelenek. A templomi szerekről az évkönyvek hallgatnak, ezekre nézve az ingatag és határozatlan vallomásokhoz folyamodnak s következtetik, hogy a lefoglalni javasolt birtokokat az elpusztított és elrablott vagyon helyett el kell venni. Szegedi Jánostól vett idézettel bizonyítják, hogy Petrovics rombolta szét az oltárokat, törte össze az oszlopokat, rabolta el a készleteket. Az unitárius vallás nem a katolikusból, hanem a protestánsból vette eredetét és sokkal később, semhogy a r. hatholikus valláson, mely Kolozsvárt akkor már rég nem létezett, sérelmet ejthetett volna. Azért alaptalan az a vád, hogy a templom készletei az unitáriusok által raboltattak volt el és igazságtalan az a következtetés, hogy azoknak kárpótlása az unitáriusok által szerzett, jogosan bírt és szent célokra rendelt javakból történjék. A kórház a tanács kezelése alatt hagyatik. De sérelmes, hogy az unitáriusok annak jótéteményéből kizáratnak. A püspök követelése között említett három háznak semmi nyoma. Bizonytalan tehát, hogy a mi kezünkbe jutottak. Ellenben a nekünk legált házak

elfoglaltattak. Kertek, szőlők, szénafüvek, szántók minden igazok nélkül erőszakosan elfoglaltattak. A végrehajtás már előre megtörtént volt s az unitáriusoknak csupán az maradt fenn, hogy a katonai erőszakot elviseljék s minthogy azt állították, hogy mindez a császár jóváhagyásával történt, kijelentsék, hogy nekik csak az engedelmesség maradt fenn s minden további panasztól elállanak.

Végül alázatosan kérik, ne húzzák-halasszák az ügy elintézését a végtelenségig, hanem elvett javaikat visszaadván biztosítsanak nekik végre nyugalmas megmaradást. A gubernium válasza rövid és velős. Mindössze annyi, hogy a státus szűnjék meg a sérelmek felhordásától s adjon be a püspök fizetéséről kimutatást.

1791 után 1841-ig újabb panaszok merültek fel.

Az 1791. évi 56. t. c. szerint a négy bevett vallás szimbolikus könyvének ki- vagy újranyomatása minden más vizsgálat nélkül csak azon vallások előjáróira és konzisztoraira bízott. Mégis 1836 ápr. 18. 3936. sz. rendelet szerint előleges vizsgálatra az ilyeneket az udvarhoz kellett felküldeni. A főtanács tiltakozott ez ellen, de sikertelenül, mert homagialis engedelmességre utasított. Főtanácsi és zsinati jegyzőkönyvek, válóperekben hozott ítéletek legfelsőbb vizsgálatra, illetőleg elhatározásra felküldetni rendeltettek. Vegyes házasságoknál felmerült panaszok. A hadseregben unitárius lelkészek nem alkalmaztatnak; egyházi személyek egyházi hatóságok alá tartozó vétségekben polgári bíróságok elé utaltatnak.

Ennek a kérelemnek semmi további következése nem volt.

1838 márc. 16-án br. Kemény Dénes, mint a sérelmek rendszeres bizottságának tagja, a bizottság meghagyásából jelenti, hogy az unitárius státus közönsége részéről beadott sérelmek rendén hivatkozás történik némely sérelmekre, amelyek az 1716-ban és következő esztendőekben elfoglalt jókról szóltak és az 1791. évi országgyűlés előtt megfordulván a rendszeres bizottságnak általadattak és onnan a királyi kormány útján az ellenkező féllel közöltettek s ezekről beutalt levelek még mind a kormányzéknél vagynak, „az honnan valamig vissza nem adatnak, addig a beadott sérelmek iránt tovább lépni nem lehet“. Mire felszólított az országos elnök, hogy a kivánt leveleknek visszaadását eszközölni ne terheltesse. Egyéb nem történt ezen országgyűlésen. Így került az ügy az 1841—42. évi erdélyi országgyűlés elé. A 81. ülésen az unitárius egyház vezetősége panaszolja, hogy kérelmük a javak visszaadása iránt még nem intéztetett el. Az országgyűlés végzése ez: mivel az oklevelek hivatalos közlés útján még az illető feleknél vannak, a sérelmet nem tárgyalhatták; hanem a többi

vallási sérelmekkel kapcsolatban lévén, mihelyt ezek előkerülnek, tárgyalni fogják. A 115. ülésen Székely Miklós püspök és Székely Sándor főjegyző által aláírt kérelemben kéri: minthogy az országgyűlés végéhez közeledik, terjesszék már elő sérelmeiket s orvosolja azokat még a jelen országgyűlés. Erre utasítják a bizottságot, hogy a sérelmeket minél előbb dolgozza ki s terjessze elő. Erre gróf Nemes János, a bizottság elnöke a 140. ülésre 1843 jan. 30-án „gondos vizsgálat után” egy részletes előterjesztést tesz, mely híven leírja a kérdés hányódását az 1791. évi országgyűlés óta.

Tárgyalás előtt szükségesnek találta a sérelmek közlését a római kath. eklézsiával, melynek plebánusa írásban kívánta is ezt. Felelete beérkezvén úgy látta, hogy e sérelmek tárgyalása az 1791. évi 64. t. c. által a rendszeres bizottmányra bízott, amely el is kezdte, de részben országgyűlés nemtartása, részben kormányi tárgyalás miatt el nem végezhetette. Ezért ezen országgyűléstől választott rendszeres bizottmány egyházi osztályának lesz a teendője ezen sérelmek tárgyalását bevégezni s ezért az iratokat azzal a javaslattal nyújtja be, hogy adassanak át a rendszeres bizottság egyházi osztályának, „hogy az 1791. évi rendszeres munkálatot tovább folytatni s minden teendői között ezen sérelmeket előlegesen ellátni igyekezzék és eziránti vég- és körülményes határozata véleményi tudósítását a jövő országgyűlésre mulhatatlanul adja be.” Erre az országgyűlés határozata ez: „Ezen kérelem az e tárgyban beadott minden irományokkal együtt azon határozat mellett adatik által a rendszeres bizottmány egyházi osztályának, hogy minden a főkormányzéki levéltárban található e tárgyat érdeklő irományokat átvévén, a félbenmaradt 1791-i e tárgybeli rendszeres munkálatot tovább folytatva, minden teendői között ezen sérelmeket előlegesen ellátni igyekezzék s eziránti vég- és körülményes tudósítását s véleményét a jövő országgyűlésre mulhatatlanul adja be”.

Ez a határozat azonban nem hajtatott végre

Az egyház 1847 okt. 31-én az 1846—47. országgyűléshez újabb kérelemmel járult, melyben e határozat felelevenítésével a rendszeres bizottsághoz munkálata beadása iránt rendelést kér tételni. Ezt a kérést a kérelemvizsgáló bizottság 1847 nov. 3-án azzal terjesztette vissza, hogy a rendszeres bizottság egyházi osztálya, melyre ez a tárgy az 1841—43. országgyűlés által bízott, sürgettessék meg, hogy az országgyűlés 685. jk. sz. a. hozott határozatának tegyen eleget s a jövő országgyűlésre adja be munkálatát. Ezután még csak annyi nyoma van e tárgynak, hogy a konzisztórium 1848 jun. 7. kérelmére gróf Teleki József kormányzó magához kérte az aktákat Cserey Far-

kas referenstól, aki a római katolikusok feleletével együtt jun. 28-án beadta.

Abban az utasításban, melyet az Eötvöstől az 1848. évi 20. t. c. végrehajtása tárgyában 1848 szept. 1-re összehívott értekezletre kiküldött bizottságnak adott az E. K. Tanács, utolsó pontként jelenti, hogy az elvett épületek, javak és jövedelem visszaadása érdekében, mely ügy egyik országos bizottágtól a másikig hányódik, előterjesztést fog tenni abban a reményben, hogy az alkotmányos kormány végre valahára elintézi ezt az ügyet.

Több mozzanat ez ügyben nem történt. Az egyház által beadott akták visszakerültek. A sérelem orvoslását a következő érvek alapján kérték:

1. A hazai törvények, a Lipót diplomájának harmadik pontja, az 1693. évi egyezkedés története.

2. Az 1791. 55. t. cikk, mely az elvett birtokokra nézve a statusquot fenntartotta, de kárpótlást ígért s intézése útjaul a rendszeres bizottmányt jelölte ki.

3. A tulajdon szentségének elve és a hazai törvények abból folyó azon rendeltetése, hogy peres uton kívül a birtokot háborgatni nem lehet.

4. Azon körülmény, hogy az eklézsia által 160 év alatt szerzett és tisztán unitárius célra kapott birtokok és vagyonok is vétettek el.

5. Fontos érv volt az is, hogy habár a bizottság munkálatába az van beírva, hogy *cesserint et sponte assignaverint* s hogy habár Veterani tábornokhoz intézett levelükben is előfordul az önként lemondás, ennek nincs joghatálya, mert fegyveres katonákkal szemben és erőszak hatalma alatt állottak s ily viszonyok közt kelt nyilatkozat jogilag érvényesnek nem tekinthető, mert hiányzik a nyilatkozatra a szabad akarat és cselekvési képesség.

6. Kiemelték azt is, hogy József császár kifizettette ugyan az 5000 frtot, de ezzel nem elégítették ki minden követelményeikre nézve, mert azt csak a templomért és óvári iskoláért ígérték.

7. Hangsúlyozták, hogy József császár egyéb követelésekkel elutasította ugyan, de nem koronás főtől származván nem birhat érvénnyel s nem prejudikálhat az 1791. 55. és 64. t. c. rendelkezéseinek, irányának, célzatának, annak t. i., hogy az 1791. évi országgyűlés maga is elintézendőnek jelölte ki e sérelmi ügyet s ezután félszázadon keresztül minden országgyűlés nyilvántartotta s elintézendőnek tekintette.

8. Azzal is érveltek, hogy a nagytemplomot nem közvetlenül az unitáriusok foglalták el; oltárát, készleteit Petrovics

már 1559-ben széthányatta, tehát a püspöki javak secularisatiója után három évvel és 10 évvel előbb, mint Kolozsvár városa az unitárius vallásra tért.

A r. katolikus püspök hosszú és az elvétel történetét az ők szempontjából megvilágító feleletet ad a beadott sérelmekre. Ismerkedjünk meg ezekkel az ellenérvekkel is. A püspök egyik érve az, hogy az 1791. évi 55. t.-c. e sérelmeket elintézte, midőn kijelentette, hogy templomok, tornyok, harangok és a belső plebániai telkek ama vallásfelekezetteknek a kezén meradjanak, melyeknek birtokában jelenleg vannak s fizessék meg a már megígért, vagy megítélt, de még meg nem adott kárpótlásokat. Nincs tehát helye a további tárgyalásnak s csupán az van hátra, hogy a deputáció vizsgálja és állapítsa meg, mit ígértek, vagy ítélték meg s rendelkezék, hogy az ki is fizetessék.

Éles szofisztikus okoskodással akarja bizonyítani, hogy *elfoglalás* nem történt. Elfoglalás az, midőn a más vagyont törvénytelenül (*modo indebito*) elsajátítjuk; tehát kell, hogy az elsajátított vagyon másé lett legyen. Mert ha valaki a magáét veszi birtokába, annak a szándéka szerint, aki azt hagyományozta, azt nem lehet *occupationak* mondani. Jogos és alkotmány-szerű, hogy mindenkinek adassék meg a magáé s az adományozó szándéka szerint használtassék. Arra a sérelemre nézve, hogy a templom a hozzátartozókkal együtt „katonai erővel” vétetett el, így adja elő a dolgot: a császár kijelentette akaratát, hogy a templom — megnövekedvén a katolikusok száma — részükre kiürítettessék. A többi vallások nem idegenkedtek ettől. A Felség rendeletet küldött Steinville katonai főparancsnoknak, ki ezt közölte a kolozsvári unitáriusok papjával. Ez három nap mulva az unitárius eklézsia nevében írásban adott választ, melyek tartalma az, hogy megértették a felség akaratát, annak mindenekben engedelmeskedni akarnak, sőt azt törvényként tekintik, de adassék nekik út a Felséghez folyamodniok, hogy ott nyilatkozatot tehessenek. Aztán átadták a templom kulcsait. E levélből a püspök azt olvassa ki, hogy a templom nem katonai erővel vétetett el, hanem a tábornok ama javaslata ellenében ürítettett ki, hogy kész útat nyítani a Felséghez való folyamodásra. Aminthogy a tábornok ezt az „*obsequii declaratiot*” fel is küldötte, amint 1716 aug. 5-iki levélből látszik. Erre történt a bizottság kinevezése, melynek a munkálata után „a parochialis házat a hozzátartozókkal együtt Mártonffy püspöknek *önként átadták*, aki 1718 április 4-én a városi hivatalnokok által a város szokása szerint *introduc-tus et status fuit*, 15 napon belül senki ellen nem mondván.” És — mondja tovább a püspök — maguk az unitáriusok

küldötték ki az eklézsia kurátorait, kik 1718 ápr. 13-án Apahidán Apahida, Kóród, Vécke, Hosszúmező, Tormapataka, Alsófüle, Felsőfüle, Asszonyfalva javainak, jogainak birtoklásába a katolikusokat bevezették és beállították. Mindkét statutoról tanuk a levelek, hogy ők maguk lemondtak mindezekről, miután a templom minden hozzátartozóval már átengedett volt. Senki sem volt, aki a legkisebb erőszakról tudott volna s maguk az unitáriusok sem allegáltak II. József császárig. És habár gyakran volt azon időtől fogva országgyűlés, soha senki semmi panaszt nem hallott. Mikor azután két Bécsben tanuló ifjú (Pákei és Márkos) útján kérelmet adtak be, melynek fordulatait pontosan leírja s a császár a katolikusoknak átengedett templom és iskola címén részükre 5000 frtot kiutalt, 1784 aug. 14-iki rendeletével eltiltotta őket a további lépésektől ezekkel a szavakkal: *negari quidem nequit in Transylvaniae principatu praeteritis duobus saeculis aliis quoque in Transylvania receptis religionibus similia evenisse praejudicia, ne proinde aliis receptae religionis asseclis ex hoc capite contra ipsos etiam unitarios querulandi et in numeris litigiis ausa praebeatur, unitarios cum praetensionibus suis, quas seu erga catholicos, seu reformatos formant, penitus amoveri volumus.* E végzés ellen nem tehetnek semmit, mert előre kijelentették, hogy belenyugosznak, amit a Felség rendelni fog. És azért sem, mert az 5000 frtot tényleg fel is vették, amit kétségkívül nem tettek volna, ha azt gondolják, hogy marad még fenn számukra valamely menedék, melyben annyi ígéretüket és határozatukat felforgathatják.

A kvárták és dézmák dolgában: a bevett vallások között a jogegyenlőség kell, hogy uralkodjék, tehát nem vádolhatja senki foglalással, mert Lipót 1699. évi szept. 5-iki végzésében ezt az elvet az összes bevett vallásokra kiterjesztette. De azt mondják, hogy nem a végzés, hanem a diploma szerint kell a nehézségeket elenyésztetni. Az eklézsiák, iskolák és javadalmak ügye — úgy látszik — mintha véglegesen el volna intézve a diploma 1. és 2. cikkelyében. De ez nem áll, mert a 3. cikkelyben „*remedii locus reservatus fuit.*” A szászok és római katolikusok sérelmeseknek tartván a rendeletet, barátságos megegyezésre utasította a Rendeket. S ha ez nem sikerül, a döntést magának tartotta fenn. Ebből azt következteti a püspök, hogy az eklézsiák és iskolák ügye nem volt véglegesen elintézve és befejezve. A Rendek 1692 áprilisában Szebenben, majd májusban Kolozsvárt megkísérelték a megegyezést. De mivel „a katolikusok jogaikról örökre nem mondhattak le”, a három vallás Alvincit, a katolikusok Baranyai Györgyöt Bécsbe küldték, hogy mivel az ismételten megkísérelt

egyezkedés nem járt sikerrel, a Felség döntését kérik. A döntés egyenlő értékű és hatályú a törvénnyel, ami az 1744. évi 6-ik törvénycikkből is következik, amelyet a karok és rendek is elfogadtak. A diploma mellett tehát alkalmazandók a királyi végzések is, valahányszor differencia támad a vallások között.

Ez volt a katolikusok válasza az unitáriusoknak 1791. évi országgyűlésre előterjesztett sérelmeire.

A kérdés a szabadságharc s a rákövetkező abszolútizmus alatt pihent. Az egyház az alkotmányos élet beálltával 1868-ban megkapta az államsegélyt. A 70-es évek valamelyikében revízió alá kerül a kérdés. 1879-ben (E. K. T. 208. 17. nov. 30.) a püspök előterjeszti, hogy elvett javainkra vonatkozó okmányok megvizsgálására „már évekkal ezelőtt” bizottság volt kinevezve, melynek tagjai részben eltávoztak Kolozsvárról s az ügy ma is függőben van. Budapesti tagokból álló bizottságot neveznek ki Hajós János elnöklete alatt, Buzogány, Jakab Elek, Gál Jenő, br. Orbán Balázs, Bedő Albert és Székely Mihály tagokból. A bizottság állandó levelezésben van az E. K. Tanáccsal, mindegyre okmányokat kér fel a kérdés megvilágítására s ezért évekig húzódik a dolog. A püspök 1881 máj. 28-án Daniel Gábor főgondnok részvételével elvett javaink ügyében értekezletet tartott, mely abban állapodott meg, hogy az országgyűléshez kell folyamodni sérelmeink orvoslása végett. Az E. K. Tanács (1881 jun. 7. 90. sz.) elfogadja ezt a véleményt s Hajóst felkéri, hogy a kérvényt lehető gyorsan készítse el s küldje le. Hajós munkálatát, mely a kérdés történetét oknyomozó módon tárgyilagosan írja le s melyet mi is használtunk, 1881 máj. 15. kelettel írja alá, nem mint bizottsági elnök, hanem mint egyházi tanácsos. Formája nem a kérelemé, hanem a történelemírásé. Ezért csak magánvéleménynek tekintendő, de a bizottság munkálatának ez szolgált alapul. Ezután a dolog még évekig húzódott. 1885 jul. 19-én (E. K. T. 150. sz.) a püspök jelenti az E. K. Tanácsban, hogy az okmányok felküldettek, de a javaslat még nem jött le. Hajóst megsürgetik. A szept. 10. ülésen (E. K. T. 203. sz.) aug. 10-ről Hajós jelenti, hogy budapesti atyánkfiai tanulmányozzák az ügyet s mihelyt fürdőről haza kerül, vagy a bizottság véleményét, vagy az okmányokat leküldi. A Tanács határozata az, hogy 1886 júniusáig vagy véleményük, vagy az okmányok leküldését elvárja.

Ezután nem találtam többé nyomát az ügynek. A kérdés beletorkollott az iskolai államsegély iránti tárgyalásokba s mikor a segélyt megkaptuk, önként elenyészett. Úgy látszik, hogy az egyházi és iskolai segélyek utalványozása folytán lassanként az a felfogás kerekedett felül, hogy a kérelem beadása most már szükségtelen és idejét múlt dolog lenne. Aminthogy Hajós

is a munkálatában szintén felveti a kérdést, hogy folytassa-e az egyház a sérelmek orvoslása iránti lépéseket, vagy ne? E tekintetben — úgy látszik — a bizottság tagjai nem voltak egy véleményen. Voltak, akik attól féltek, hogy a sérelmek felelevenítése által a vallásfelekezetek között újabban meghonosodott türelmet fogják megzavarni. Mások amiatt aggódtak, hogy ezzel az 1868 óta élvezett segélyt kockára tesszük. Hajós nem osztozik az aggodalmakban. Nem pedig azért, mert nem egyik, vagy másik felekezet vagyonát akarják, hanem azt, hogy az országgyűlés az elvettekért kárpótoljon. Az államsegély kockáztatásától sem fél, hiszen az a segély, melyet még a zsidó egyházak is élveznek, egészen más természetű. És a reformátusok kérelme hasonló sérelmek orvoslásáért épen akkor állt befejezés előtt. Szerinte a kérdést most elejteni „valóságos jogfeladás” volna, beismerése annak, hogy eddigi kérelmeink jogosulatlanok voltak. És hűtlenség és erkölcsi kötelességmulasztás hitelődeinkkel szemben, kik szívéssal ragaszkodtak a sérelmeink orvoslásához és státusügynek tekintették évtizedeken keresztül. Abbahagyására nincs semmi lényeges ok és súlyos felelősséget vennénk magunkra, mert az elvétellel egyházunknak nemcsak anyagi, hanem szellemi élete is annyira meg-ingott, hogy abból egy egész század alatt alig tudtunk kilá-balni. Legalább a veszett fejszének a nyele (40—50000 frt) térüljön vissza. A külső foglalatokra fátyolt borítunk. A templom és óvári iskolára szintén. De egyebet követelne, mert elődeink már 1791-ben így nyilatkoztak.

Az egyház vezetősége megoldottnak tekintette a kérdést, miután az egyházi és iskolai államsegélyt megkapta.

11. fejezet.

Az alkotmány helyreállításától 1848-ig.

Mária Terézia alatt rendre kimaradtak az unitáriusok a városi hivatalokból, csak néha jutott be egy-egy az alsóbb subaltern officiumokba. A városi hivatalok ezek voltak: szenátorság, notariusság, oratorság, divizorság, szolgabíróság, direktorság, kvártás mesterség, városgazdaság, borbíróság, rektifikátorság, okulátorság, húslátóság, határjáróság, szekérmesterség. József alatt 1783-ban rendelet jött, hogy ezután vallásra való tekintet nélkül csupán alkalmasság alapján vétetnek fel hivatalokra. Reményük éledni kezd, lépéseket tesznek ez irányban a magistratusnál és a guberniumnál is, de sikertelenül. Kénytelenek voltak a császárhoz fordulni kérelmükkel.

1790-ben megint rendelet jött a külső és városi hivatalokra való felvétel tárgyában. Megint megmozdulnak, minden hivatalra jelölnek s arra az esetre, ha híveink nem jutnak be kellő számban, a guberniumhoz követekül küldik Sikó Istvánt és Pákei Jánost. A tisztújításra Báró Kemény Simont küldötték királyi biztosnak. A közgyűlésen ellenünk minden erőszak, gyűlölség és ellenkezés elkövettetett. De végre Bartha Mózeset mégis megválasztották szenátornak.

Ferenc uralkodása ránk nézve kedvező jelek között indul.

Páll Sámuel szenátor halála folytán megürült hely betöltése körül versengés támad. 1792 dec. 1. udvari kancelláriai rendelet (Jakab E.: Kolozsvár története. II. 668.), hivatkozva az 1791. évi országgyűlés vallásügyi végzéseire, rendeli, hogy a vallások egyenlősége, a Lipót diplomája értelmében, ezután is megtartassék s a bevett vallásokra a megürült hivatalok betöltésénél egyenlő figyelemmel legyenek. 1793 jun. 12-én (U. o. 669.) jött egy másik rendelet aziránt, hogy a kolozsvári főbírói kandidálásnál az unitáriusokra is legyenek egyenlő tekintettel s az udvari kancelláriának is meghagyja, hogy a kormányiszéki titkári és fogalmazói állások betöltésénél szintén, minthogy uralkodása kezdetén szilárdan és rendíthetetlenül elhatározta, hogy mindenkivel szemben a törvény szerint jár el s ez elhatározásától soha eltérni nem fog. E reményt keltő kezdet után a templom emlékiratába boldogan írták be, hogy sok méltatlan mellőzés után most már Kolozsvárt is megnyiták az unitáriusok számára nemcsak az alsóbb, hanem a felsőbb hivatalok is.

De örömük nem sokáig tartott. 1798-ban a főkonzisztórium azt kéri a guberniumtól, hogy részünkről is alkalmazzanak az udvari kancellária és a főigazgató tanács mellé egyéneket, akik vallásunkat illető dolgokban felvilágosítást adhatnak. Erre a kérésre csak két év múlva (1800 ápr. 6-án 14. jk. p.) kapnak feleletet, de nincs köszönet benne: „oly opinióval lévén a gubernium által a felséges udvar eleibe terjesztve, hogy mivel a hivatalokra aló kandidációk mindenkor a törvényesen bevett vallásokra való reflexiókkal esnek, a konzisztórium ne elegyíténé magát oly dolgokba, melyek nem az ő tárgyai, hanem egyedül csak a királyi resolutiotól függenek“.

Ime egy eset a sok közül annak bizonyítására, hogy a felség jó szándékait az elfogult, katolikus szellemű gubernium mint gáncsolja el. Az 1818 évi téli Főtanács (24. jk. p.) az erdélyi kir. udvari kancellária ama közlését tárgyalja, hogy az unitáriusoknak hivatalokra való fellevevése maguktól az unitáriusoktól függ, t. i. ha azokra tökéletesen elkészülnek s magukat mások felett megkülönböztetik. Tehát trónralépte után

majdnem két évtizeddel még mindig eredménytelenül küzdenek a királyi szó valóraváltásáért.

Erdélyben 1811-től 1834-ig nem tartatott országgyűlés. A főkormányzéki tanácsosi állás betöltésére a jelölés az országgyűlés joga volt, de minthogy országgyűlés nem volt, ezt a jogot maga a főkormányzók gyakorolta. 1827-ben négy tanácsosi állásra 35 jelöltet terjesztett fel, ezek között 4 unitáriust: Sala Sámuel, Szent-Iványi Dánielt, Daniel Eleket és Augustinovicst. Ez utóbbi az egyházi képviselő tanács kérésére 1828 februárjában ítélőmesterré, majd 1832 májusában főkormányzéki tanácsossá neveztetett ki. 1837-ben az országgyűlés az erdélyi főszámvevőség elnökévé választotta, ami az ország egyik főhivatala, amilyent több, mint száz év óta unitárius ember nem viselt. Igen jellemző e tekintetben Bölöni Farkas Sándor guberniumi hivataloskodása, aki kiváló képzettsége mellett sem tudott haladni a hivatali ranglétrán nem titkolt szabadelvűsége és „forradalminak” kürtölt gondolkodása miatt.

Ferenc megrögtelve a francia forradalom királygyilkosságától és a Martinovics-féle összeesküvésnek szokatlan jelentőségétől, abszolút rendőrszellemű kormányzást vezet be. Közégek minden megmozdulásban forradalmat és összeesküvést szimatolnak s drákói rendeletekkel igyekeznek minden szabadelvű irányt és mozdulatot csirájában elfojtani. Az 1801. évi árkosi zsinat a főigazgató tanácsnak egy rendeletét tárgyalja, mely rendeli, hogy a külső és belső hivatalokban levő papok és tanítók elsőben most, azután pedig évenként reversálják magukat, hogy semmi titkos társaságba beleelegyedve nincsenek, ha volnának, lemondanak s azután nem lépnek be. S ez a fogadalom a hivatali esküformához csatoltassék záradékul. A következő évi téli Főtanácson már előterjesztették a záradék szövegét latinul és magyarul s a jelentéstételt a püspök kötelességévé tették. 1812 dec. 14-én jő a királyi irat, hogy bizonyos titkos társaság fedeztetett fel, melynek még hivatalnokok is tagjai voltak, elfeledkezve fogadalmukról. Hivatalvesztés terhe alatt tiltja meg ezt a rendelet s parancsolja, hogy minden egyházi személlyel közöltessék s a nyomtatványt *vidit et legit* szókkal kiki tulajdon kezével írja alá. 1813 jul. 11-én (repr. konz. 129. jk. p.) újabb rendelet jő, hogy ő felsége híre és engedélye nélkül ezután senki külföldi tudós társaságnak tagja nem lehet s ha volnának ilyenek, azok neveit be kell jelenteni.

Voltak ennek a kormányzásnak helyes intézkedései is, mellyel régi megrögtött szokásokat kiirtani s a nép közegészségét és kulturáját emelni törekedett. Így pl. szigorúan megrendeli (1805 aug. 18-án 4. jk. p.), hogy a parasztok lakodal-

mas vendégségeiket 3 napra szorítsák, „a temetési vendégségeket, vagy torokat pedig a magyar és oláh adózó népnek teljességgel megtiltsák“. A következő évben (1806 febr. 15-én 27. jk. p.) arról kér jelentést, hogy vannak-e templomainkban és azok „kerítéseiben“ temetkező helyek? És hol? Szoktak-e oda temetkezni? Fizetnek-e az eklézsiák számára valamit s mit? A kérdésekre adott feleletekből kitűnik, hogy belső embereket s előkelőbbeket részint tiszteletből, részint adományaikért oda temetnek. Templomokba eddig temetkeztek, de mostanában sehol sem a kolozsvári eklézsián kívül s itt is csak azért, mert ebből egy kis jövedelme van az eklézsiának.

Az ifjúság katonai szolgálata tárgyában az 1803. évi csík-szentmártoni zsinat tárgyalja a főigazgató tanácsnak a főhadivezérséghez intézett rendeletét, hogy a székely ifjúság az iskolák gyakorlásától el ne vonassék s ne kényszeríttessék minden évben az ezredparancsnokságok előtt megjelenni s az iskolák látogatására új szabadságot kérni, hanem legyen elég a tanuló bizonyosságlevelének bemutatása. 1810-ben a főigazgató tanács aziránt kér véleményt, mikép lehetne a katonasághoz való kedvnek felsekítettése végett a katonai gyakorlatokat „az iskolai tanítások praejudiciuma és késleltetése nélkül“ az iskolába bevinni. A Főtanács Körmöczit megbizza, hogy az itteni más iskolák előjáróival egyetértőleg adja vélekedését s úgy tegyen jelentést a főigazgató tanácshoz. De már most kifejezte azt a nézetét, hogy alig lesz lehetséges „ezen intézetet“ a tanuló ifjúság kára nélkül az oskolákba behozni. Aminthogy a kezdeményezésből nem is lett semmi.

Az 1791. évi kolozsvári országgyűlés vallási törvényei olyan elfogulatlan szabadelvűséggel voltak megalkotva, hogy minden vallási sérelmet orvosolhattak volna. Pokolyval „szinte példányszerűeknek“ mondhatjuk azokat. Ámde a törvény és a végrehajtás között hosszú út vezet. Ez pedig elmaradt. A végrehajtó hatalom főbb hivatalaiban a protestánsok vagy nem kapnak helyet, vagy nem megfelelő számban. Erdély vallási ügyeiben nem a törvény, hanem a protestánsokkal szemben teljes mértékben elfogult, katolikus többségű gubernium a döntő, amely a katolikus püspöktől kapja az irányítást. Bécsben pedig nemcsak elnézték, hanem támogatták is a protestánsokat elnyomó vallási politikát, mert azt hajtogatták, hogy „a revolutio anyja a reformáció“ és minden megmozdulásnál forradalmat szimatoltak. Így történt, hogy az 1791. évi országgyűlésnek nem volt egyetlen olyan vallásügyi cikkelye sem, melyet a gubernium idők folyamán ki nem forgatott volna érvényéből. Az 53. t.-cikk szerint biztosítva van a vallásegyenlőség, tehát az áttérés egyik vallásból a másikba szabad. Ennek

ellenére a gubernium utasítást kér az eljárás részletei tekintetében az udvartól, ahonnan az az utasítás jő, hogy követelni kell a hathetes oktatást. Ezzel az egyenlőségen rést ütöttek. Aztán tovább mentek ezen az úton. Elrendelték a konzisztórium jegyzőkönyvének havonkénti fölterjesztését. Ezzel meg a protestáns egyházak autonómiáját sértették meg. Az 1791. évi 32. és 34. t.-c, visszaadta a házassági biráskodást az egyházaknak. Egy 1813. évi rendelet a házasságvédő alkalmazását rendelte el, mellyel az egyházi biráskodást kiforgatta valóságából. És így ment ez az egész vonalon.

A bécsi kongresszus után a legsötétebb reakció ütötte fel fejét. A gubernium engedelmes és alázatos végrehajtó szerve lett a római katolikus püspök akaratanak. Mártonffy után Rudnay és br. Szepessy következnek, mindketten magyarországiak, vallási tekintetben türelmetlenek, kiknek szenvedélye a kiméletlen térítgetés. Szepessytől ered a protestáns theologiai és szimbolikus könyvek cenzura alá vetése (1824—1826), minek következménye lett, hogy a guberniumtól, valójában a római katolikus püspöktől függött annak megítélése, hogy valamely protestáns szimbolikus könyv kinyomtatható-e?

Mindezek ellenére az 1791—92. év az unitárizmus történetében egy jobb jövő korszakát nyítja meg. A jobb jövő reménye anyagi és szellemi okokon alapozódik. Mióta 1716—18. években iskolánkat, templomunkat és minden vagyonunkat elvették, folytonos koldulással, alamizsnálkodással és kollektázással tengettük — ahogy lehetett — életünket. Nem nagyítás, hanem fájdalmas történelmi tény, hogy tanárok és tanulók sokszor a szó szoros értelmében éheztek és nehéz kézimunkával és gazdálkodással biztosították a szűkös mindennapi kenyeret. Sokszor álltunk a megsemmisüléshez nagyon közel s II. József most még a kollektázást is eltiltotta. Most az anyagi nyomoruság és éhezés testet és lelket ölő szenvedései után 1790—92-ben megkaptuk Suki fejedelmi alapítványát. Két év temette el — mondja Jakab Elek — másfél század keresményét s két év adta vissza azok egyrészét s ami — mondjuk mi — még fontosabb: az élet hitét és a küzdés bátorságát. Az élet hitét az anyagi megerősödés mellett főképen az a szellem-tudományi eszmeáramlat táplálta, melyet a felvilágosodás hullámai már hazánkig sodortak s mely már-már itt is kezdette éreztetni hatását. Az 1790—91. évi országgyűlés szabadelvű törvényhozását lehetetlen e szellemi áramlattal kapcsolatba nem hozni.

Suki alapítványa s a szabadelvű országgyűlési törvényhozás reményekre ajzotta a lelkeket. Az egyház élén P. Horváth Ferenc főgondnok s előbb Lázár István, később Körmöczi

János püspök állanak, Mindhárman kiváló emberek, teljes mértékben méltók a helyre, melyet betöltenek. A főgondnok lelkes, buzgó férfi. Lázár Nagy Lajos szerint „korának testben és szellemben egyik díszé”, az egyházi közigazgatás gyepelőjét erélyes kézzel tartja, keményen fegyelmez s ég a cselekvés és alkotás vágyától, de néha egyéni érdekeit kelleténél nagyobb mértékben érvényesíti. Körmöczi Kant filozófiai rendszerén épült éles elme, rendszeres fő, korának egyik elismerten elsőrangú egyházi szónoka, ki mindig súlyos problémákat fejteget, de akit épen ezért csak a megfelelő műveltségű hallgatói tudnak követni. Érdemes belső szervezőmunkát indít és végez, a sorban legelső, mindaddig, míg egy szerencsétlen esés következtében munkaképességét jórészben elveszti. Az iskola élén Lázár, Pákei, Körmöczi és Molnos igazgatók állanak. A két kollégiumi felügyelő-gondnok mellé még két újat választanak. Sala Mihály és Szentiványi Sámuel gondnokoknak ugyanis hivatalos kötelességeik miatt a királyi tábla mellett kell lenniök, vizsgálatokon nem, vagy legalább nem mindig jelenhetnek meg. Ezért az oskolának némely haladékos nem tűrő ügyei és bajai igazítására megválasztják Káli Nagy Lázárt és Pákei Jánost.

Ez a reményt és lelket nyert kicsiny sereg — a város 10660 lakosából csak 850 unitárius — e vezetők alatt munkához kezd. Ilyen munka volt mindenek előtt a *templomépítés*. 1716 óta mindig magánházaknál tartották az istentiszteleteket, melyek szűkek voltak és sok alkalmatlansággal jártak. A Suki-hagyomány birtokbavétele után azonnal, 1792 jul. 16-án megkezdték az építést, letették az alapkövet s 1796-ban fejezték be. A költség 36789 frt 35 kr. A pénz nem volt elég, országos gyűjtésre kértek engedélyt. Kölcsönt is kellett felvenni. El kellett adni a Salamon tornyát, más házakat, sőt a Kismező játszóhelyet is, a templom arany és ezüst poharait. A lengyel unitárius eklézsia oratóriumát szintén eladta s jelentékenyen segítette az eklézsiát. Évtizedekig érezte az eklézsia a templomépítés terheit. 1831-ben északi része a vizenyős talaj miatt süllyedni kezdett (ezen a tájon az új kollégium építése alkalmával a fundamentum ásásakor is feltört a víz). Sok költségbe került a kijavítás. 1834-ben órát is akartak csináltatni a toronyban, az engedély meg is volt, de talán a költség hiánya miatt elmaradt. A sok építkezés miatt kimerült egyház sok habozás után kénytelen volt a sütő-házakat is eladni.

Ugyanez adomány tette lehetővé a *kollégiumnak olyan kiépítését*, amelyben aztán 100 esztendeig használták. Ennek részleteit egy más fejezetben olvashatni. Ez alkalommal róttak ki először *iskolai díjat* 1805-ben, minek oka az építéssel felmerült sok költség és anyagi teher.

Es ugyanerre a korra esik a *székelykeresztúri gimnázium alapítása és építése is*, amit jelentékeny részben szintén ez a hagyomány tett lehetővé. Ezen kívül épült Kolozsvárt egy tanári lakás, Tordán a rektori. Új templom építéséről a megelőző időszakban nem igen vannak adataink. II. József, hogy a vallási türelem lelkét azzal is terjessze és erősítse, azt rendelte, hogy ahol egy községben két felekezet van s egy templom, használják felváltva együtt istentiszteletre. Lázár negyedszázadi püspöksége alatt (1786—1811) régi, roskadozó, esetleg elfoglalt templomok helyett 38 eklézsiában építettek vagy javítottak templomot, iskolát, vagy tornyot, úgy, hogy „vallási közönségünk templomainak legalább egyharmada” alatta épült. Ez időben szervezték az *ötödik tanári széket* (részleteit l. „A tanárok száma” c. fejezetben), mellyel egy rég érzett hiányon akartak segíteni. Ekkor szervezték külföldi akadémista-jelöltek számára Széplakot papi állomásul. (l. „A tanárképzés” c. fejezetet.) Ez időben készített Pákei az alsó tagozat számára egy új tantervet, amely — sajnos — a közigazgatás lassú menete és Pákei váratlan, korai halála miatt nem lépett életbe.

Szóval öntudatos, lelkes és reménnyel teljes munka indult meg az egyházi életben, mindenek előtt a külső viszonyok, az anyagiak terén, úgy, hogy Csifó Lázár korát „új élet kezdetének” tartja s „az egyház megújulásáról” beszél alatta.¹

Ugyanez a helyzet a reformátusoknál is. Pokoly szerint itt a kormány minden elfogult és ellenszenvet mutató nyomása ellenére is, az egyház „a legszebb reményekre jogosító felvirágzásnak indult”.

A Suki-hagyaték lehetővé tette a csekély tanári fizetések javítását, szegény papok, özvegy papnék, a szegény tanulók segélyezését. 1799-ben rendelte el a főkonzisztórium, hogy belső emberek temetési költségének felét az egyházközségek fedezik. Jótékonyan hatott abban a tekintetben is, hogy az egyházi közigazgatás megerősödött, a közpénztári kezelés addigi rendszere megváltozott, az áldozatkészség, mely már-már kimerítette a híveket, lendületet nyert. A marosvásárhelyi konzisztórium, amely létesülését legmélyebb alapjában az anyagi nyomorúságnak köszönhetette s már-már az egyháziak és világiak kétfelészakadásával fenyegette az egyházat, Lázár erélyes fellépésére az anyagi helyzet enyhülésével megszűnt. A repr. konzisztórium 1809-ben új szervezetet nyert. Az egyházi közigazgatás erélyesebbé és tervszerűbbé fejlődésének mozzanata az, hogy 1802-ben munkába vették az alapítványi levelek és

¹ Az unitárius egyház megújulása Lázár J. püspöksége alatt. Ker Magvető, 1910.

más fontosabb irományoknak a konzisztórium levéltárába való összegyűjtését és őrzését, amely intézkedésre az adott alkalmat, hogy az eklézsiák ezekre nem vigyáztak kellően.

Súlyosan érintette az egyház szilárdulni kezdő pénzügyi helyzetét az 1811. évi államtönk (*devaluatio*), amely a vagyont egyötödére szállította alá. Ennek következménye volt, hogy a megrendült egyensúly helyreállítására Körmöczi és Szász Mózes adománygyűjtő körútra indultak. (L. „A kollégium jóltevői“ c. fejezetet.)

A század első tizedében olvassuk először, hogy néhány eklézsiánk orgonát csináltat, mit először megjegyzés nélkül tudomásul vesznek, később, Körmöczi alatt, közpénzből való készítését tiltani kezdik. És végül ebbe a korba esik az angol és amerikai unitáriusokkal való érintkezésünk első kezdete.

Megemlítem, mint e kornak egyik jellemző vonását, az u. n. *vasárnapi tanítást*, mert erről sok téves nézet van forgalomban közöttünk. Itt-ott olvashatjuk, hogy ez a 19. század utolsó harmadában került át hozzánk Angliából. Ez nem áll. II. József valahogy pótolni akarván a falusi iskolákban a rövid téli tanítási idő miatt elmulasztottakat, elrendelte, hogy nyári időben vasárnaponként d. e. fiukat, d. u. leányokat tanítani kell s az eredményről jelentést beküldeni. Az 1803. évi csikszentmártoni és az 1804. évi ürmösi zsinat komolyan megrendeli a szülőknek és a családtartó gazdáknak, hogy a vasárnapi tanítástól vissza ne tartsák a gyermekeket. Az 1813. évi főtanács pedig megalkotván a köri felügyelő-gondnokok részére az utasítást, ezek kötelességévé teszi, hogy ügyeljenek, „hogy azon régi jó rendtartás minden eklézsiában megújíttassék és megtartassék, mely szerint a két nembeli ifjúság a pap által, népesebb eklézsiákban a mestert is segítségül vévén a vallás principiumaiban, az istentisztelet módjában és éneklésben szorgalmasan taníttassék vasárnaponként Szentgyörgynaptól Szentmihályig a templomban, d. e. a férfi, d. u. a leány ifjúság s akkor közönséges exament adjanak“.

A külső építkezések után most a belső következik. A hivatalokat a szükség, a század nincstelensége, az állandó nyomor és nélkülözés megteremtette. Most szabályozni kellett a teendőket és hatásköröket, hogy ne az egyének tetszésétől és önkényétől függjön a munka. Ez az alkotmányos, szervező munka Körmöcziben emberére talált. A kort ebből a szempontból az *utasítások korának* mondhatjuk. Az 1784. évi zsinat a köri felügyelő-gondnokok előadott panaszaira kimondja, hogy a köri és egyházközségi gondnokok részére utasítás készíttessék, mely azok teendőit és kötelességeit, valamint az egyházközségi tagokét is magában foglalja. Az utasítás azonban

lassan készülhetett, mert az 1805. évi kissolymosi zsinat megállapítván, hogy az egyházi javakban károsodások esnek, gyaníthatóan azért, mert nem minden előjáró tudja kötelességét, újból meghagyja, hogy az *eklézsiái előjárókra*, valamint *minden fővebb s alsóbb oskoláink előjáróira* utasítások készíttessenek. Az 1810. évi főtanács (24. jk. p.) megállapítja, hogy az 1805-ben kiküldött bizottság nem teljesítette megbízatását, most megújítja határozatát s kiküldi Sikó Istvánt, Nagy Zsigmondot és Körmöczit, hogy a jegyzőkönyvekben található minden instructiót szedjenek össze. Az 1812. évi főtanácson Körmöczi, a „substitutus superintendens” előadja, hogy az 1805-ben szervezett bizottság nem csinált semmit. A végzést újból megismétlik s a püspökre bizzák, hogy a bizottságot egészítse ki. Az 1812. évi ravai zsinat már tárgyalja és elfogadja „a revideált és megjobbított” dioecesanus inspector kurátori és domesticus kurátori utasításokat. Az 1813. évi téli főtanács elfogadja a *köri inspektor-kurátori utasításhoz* készült toldalékokat.

Ez egy nagyon hosszú, alapos, jól átgondolt munka, amely a köri felügyelő-gondnoknak nemcsak az anyagi és jogi kérdések kívül való teendőit szabályozza, hanem az iskolák részére állandó fundus szerzést, tanítók, tanárok ösztönzését, a tankötelezettség végrehajtását és ellenőrzését, iskolabajárást, felsőbb iskolába való kiválasztást s a tanulók odaterelését, Szentgyörgy-naptól Szentmihályig az ifjúság vasárnapi tanítását, a *konfirmáció ellenőrzését* is rendes teendői közé sorolja.

A konfirmációt ez az utasítás következő módon rendeli el: „Mindkét nembeli azon ifjak, akik megkereszteltettek, de úrvacsorával még nem éltek, minek előtte azon szent jelekkel való élésre előállanak, a t. papok által az úri szentvacsorának természetéről, végéről és céljáról értelmes, rövid tanítást végyenek s elkészíttessenek; mely szent és jó végre meghatározott, hogy minden innepek előtt, melyeken úri szentvacsora szokott osztattatni, 10 vagy 12 nappal az olyan férfi, vagy leányrenden levő ifjak, akik elsőben úri szentvacsorával kívánnak élni, a papság házánál, vagy mikor az idő engedi, a templomokban készíttessenek az úri szentvacsorának mivoltára, hasznára és céljára megtaníttassanak és minek utána alkalmaknak esmértenek és ezen szent jelekkel való élésnek hasznát, célját megértik, az azokkal való élésre álljanak is elé”. Az ilyeneket a papok protokollálják s a vizitáció tegyen jelentést róla a konzisztóriumnak. „Azonban a lelki tanítók arra is törekedjenek, hogy akik már egyszer az úri szentvacsorával éltek is, az ilyen tanítások alkalmatosságával legalább hallgatóknak megjelenjenek és azt a lelki tanítók minden ezen szent ceremóniához illő buzgósággal folytassák”. A konfirmációt ez

a törvény hozta be az ifjúság vallásoktatására. Bencédi Pál szerint (Ker. Magvető, 1915. 169. l.) a lutheránusoknál már 1735 előtt megvolt, a reformátusok 1788 óta tudnak róla, de csak később ment át a gyakorlatba. Ez az adat azonban tévesnek látszik, mert Teutschnál (Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen, II. 242.) azt olvassuk, hogy az evangélikus egyház Müller püspök ajánlatára 1793-ban vezette be; de csak későre, körülbelül a múlt század közepe óta vette fel ez a vallásoktatás azt az ünnepélyes alakját, melyben ma gyakorolják. És itt a konfirmációi úrvacsorában nemcsak az ifjak, hanem családjaik is részesülnek, ami különösen meghatározó, bensőséges családi ünneppé teszi azt. A konfirmációi vallásoktatás a Spener—Franke-féle pietizmus egyik legjótékonyabb hatása, amely későre ugyan, de mégis elhat hozzánk. Valamint téves Csifónak az az állítása is (Ker. Magvető, 1910. 208.), hogy a „konfirmáció sokkal későbbi keletű”, t. i. Lázár István püspök koránál. Boros (Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban, Ker. Magvető, 1933. 195—197.) a konfirmációról csak annyit mond, hogy „a nyilvános kikérdezés a 19. században kezdődött”. De már az 1720. évi szentlászlói püspöki vizsgálat elrendelte, hogy „úrvacsorát venni kötelesek az ifjú legények és megért idejű leányok”. Egy másik dolgozatában (Száz esztendő az unitarizmus multjából, K. Magvető, 1925. 14. l.) meg azt mondja, hogy a konfirmációt az 50-es években rendelte el a főhatóság, de lassan és először csak szórványosan jutott be a gyülekezetekbe. A középiskolai ifjúságra nézve a konfirmálásnak egy másik módja volt életben, t. i. a frekventálás alatt előírt káté felmondása. Sőt az 1839. évi iskolai törvény 38. cikkelye azt mondja: „Úri vacsorát elkezdve a poetától minden, aki már a hittudományban megpróbáltatott, tartozik venni; aki elmulasztja, előbb megfeddésre, azután 12 p krra büntettetik”. Az I. cím I. cikke szerint pedig a *deákok* „a vallás elveiből megpróbáltatások után a törvényeknek szoros megtartására neveik aláírásával és hütök letétele mellett magokat kötelezik”. És ezután úrvacsorát venni minden alkalommal kötelesek.

Úgy látszik, hogy a konfirmációi oktatás elrendeltetett ugyan, de csak papiroson maradt a gyenge és nem eléggé éber felügyelet és ellenőrzés miatt. Az sem lehetetlen, hogy talán a szabadságharc miatt elmaradt ez a tanítás s a főhatóság szükségesnek látta újból életre kelteni. Mert 1853-ban „ujabban” is elrendelte a konfirmációi oktatást. Az egyházkörök ismételten sürgették egy alkalmas vezérkönyv kiadását. Ennek a sürgetésnek volt az eredménye Ferencz József kátéjának 1864. évi megjelenése. A konfirmáció a pietizmus jótékony

hatásaként jelentkezik nálunk s az iskola munkájának a valóságos élet gyakorlata felé irányuló egyik üdvös kiegészítése és áthidalása, melynek napjainkban még mindig növekedik jelentősége és nemzetnevelő értéke.

Az 1797. évi tordai zsinat (7. jk. p.) *collegii inspector* és *perceptor* részére utasítás készítését rendeli el s két bizottságot küld ki azzal az utasítással, hogy munkájukat még a főkonzisztóriumra adják be. A javaslatot beadják (23. jk. p.), a zsinat elfogadja, jegyzőkönyvre véteti s az illetékeseknek kiadni rendeli. De az 1809. évi jul. 2. zsinat (80. jk. p.) újból rendeli, hogy a kolozsvári, tordai és keresztúri gimnázium felügyelő gondnokai részére utasítás készíttessék, ami jul. 9-én már készen van (81. jk.) s el is fogadják.

Az 1798. évi Főtanács (29. jk. p.) elrendeli, hogy a repr. konzisztórium készíttesse el a székelykeresztúri gimnázium sarkalatos törvényeit s megszabja, hogy az ottani publikus preceptorok fizetését a keresztúri kör fedezze, miként Kolozsvárt és Tordán is a helybeli eklézsiák fizetik. A diákok septimanálisát 16 mfrtban határozza meg. A rektor a tanulók lajstromában logikusokat is említvén, amely klassziszra nem hatalmaztatott fel, rendeli, hogy szabja magát szorosán az utasításához.

Hosszu ideig készült a *rektori* utasítás. Az 1799. évi kissárosi zsinat (5. jk. p.) megállapítván, hogy a kolozsvári kollégium és a keresztúri gimnázium részére a rektori utasítás még nem készült el, megbizsa Sala Mihály és Szentiványi Sámuel, hogy „esztendő ilyenkorra” adják be a konzisztóriumnak. 1805-ben a kissolymosi zsinat idején még nem volt készen, mert ez megrendeli minden fővebb iskoláink előjárói részére utasítás készítését. Végre elkészül az utasítás 1814-ben, mikor a főtanács kiadta egy bizottságnak megvizsgálás és jelentéstétel végett. A következő évi főtanács (jun. 4.) aztán végül elfogadta a bizottság referálása alapján ezt az alapos, körültekintő, jól átgondolt munkát.

A főgondnoki utasítás elkészítésére az 1805. évi kissolymosi zsinat a püspök elnöklete alatt egy négytagú bizottságot küld ki. De a bizottság nem csinált semmit, mert az 1833. évi zsinat Sala Sámuel elnöklete alatt kénytelen bizottságot kiküldeni a főkurátori utasítás elkészítésére azzal, hogy a régi adatokat kérje ki a püspöktől.

Az 1812. évi zsinat határozza, hogy a *papi agendák* és az *ecclesiastica disciplina* revideálandó és kinyomtatandó, mit a püspökre biznak. Ugyanez év szept. 13-án a repr. konzisztórium rendeli, hogy az esperesi vizsgálat szigorúan megvizsgálja, megvannak-e a papoknál és mestereknél a *szimbo-*

likus könyvek, kinél melyik hiányzik s tegyen róla jelentést. Körmöczi 1813 okt. 21-én kelt, 1814 jan. első vasárnapjára kitűzött téli főtanácsi meghívójának 4. pontjában olvassuk: „Nevezetes fogatkozásul tapasztaljuk azt is, hogy konzisztóriumaink, zsinataink igen fontos, hasznos régi határozásai szerte hevernek s minden előforduló czussal új határozást kénytelenítettünk tenni, nem használhatván a régieket s talán jobbakat. Én azért protocollumainkból azok kisedéséhez hozzáfogtam, melyekből az ecclesiastica disciplina mellé egy *generalis canon ecclesiarum unitariorum*, vagy *constitutionum corpus* fog készülni.”² Ugyane főtanácson jelenti a püspök, hogy szükségesnek látja az egyházi személyekről, hivatali kötelességeikről, az egyházi rendtartásokról és fenytékekről, az oskolai tanítókról hozott normális határozásokat, conclusumokat a jegyzőkönyvekből kisedetni, kanon formába önteni. E célból a körü jegyzőkönyvekből összeszedette, kiiratta és felkérte az e tárgyra tartozókat. Javasolja, hogy összeállításukra bizottság neveztessek ki. Megbizzák Nagy Mihályt és Szász Mózeszt az-zal, hogy minden még nem revideált utasításokat vizsgáljanak meg s adják át a fennebbi bizottságnak.

Körmöczi egy szerencsétlen evés következtében 1818-ban beteg lesz. Ez az oka annak, hogy eddigi lelkes és sikeres egyházszervező, a közigazgatást javító és tökéletesítő munkája egyszerre megszünik. A fennebbi sorok mutatják, hogy 1812-től 1818-ig a főtanácsok egyre lényeges és fontos utasításokat alkotnak s nincs olyan év, amely ne hozott volna valami de-rekas munkát. Ez a lelkes, reorganizáló tevékenység most alább hagy.

A 19. század harmadik évtizede a jegyzőkönyvek szerint ebből a szempontból nyom nélkül mult el. Az 1821. évi ürmösi zsinaton Daniel főgondnok előterjeszti azon ohajtását, hogy a repr. konzisztórium nevezetesebb határozásait, minek elötte azok teljesedésbe vétetnének, látni kívánnák. Mire a főtanács így határoz: „A repr. consistorium eredeti alkottatása szerint, hogy nevezetes tárgyakba, ha azok haladékot szenvedhetnek, bele ne ereszkedjék, hanem azokat reportálja mindenkor a főconsistoriumba, midön pedig haladékot szenvedhetnek a nevezetes tárgyak, azokat vagy főkurátor afiával egyetértőleg igazítsa, vagy ha az elhárinthatatlan akadály miatt nem lehetne, azon esetben határozását megtévén teljesedésbe ne vétesse, míg azokat főkurátor afiaival nem közli, a kisebb fontosságú tárgyakat magára mind eligazítván, mind pedig teljesedésbe vévén. Ezen megállítások szerint ezután is csele-

² Tóth Gy.: Az unitárius egyház rendszabályai, Kolozsvár, 1922.

kedni a repr. konzisztórium köteles, melyre ügyelettel lenni atyafiságosan ajánltatik superintendens afiának, mint a repr. konzisztórium előülőjének". Ugyanezen a gyűlésen veti fel a főgondnok, „hogy gyengélkedő superintendens afia egészségének helyreállításáig” segédül rendelt főjegyző (Füzi) mellé a repr. konzisztórium tárgyakra nézve nem volna-e szükséges valamelyik professzort kirendelni? A végzés ez: Szükségesnek találtatván, hogy valamiképen a főjegyző által superintendens afia segítetik, így ez is valamelyik által segítessék a konzisztórium tárgyak igazgatásában. Erre nézve megállítatik, hogy interimaliter valameddig superintendens afia gyöngélkedő egészsége helyreáll és generális afiának a superintendensi tárgyakkal is kelletik foglalkozni, mindaddig a repr. konzisztórium actuariususa legyen prof. Székely Miklós afia, ki erre ezennel kineveztetik és rendeltetik.

Meg kell említenem ez időből két nevezetesebb mozzanatot: az 1817. évi éhínséget és Ferenc császár látogatását. 1816-ban rendkívül zivataros időjárás volt, a következő évben pedig nagy éhínség, szárazság és pusztulás. Az inség enyhítéseképen készítették a Torda és Kolozsvár közti feleki utat, mely munkában a kenyérét kereső Brassai is résztvett. Tiboldi a rokon Bartók-család birtokában levő³ kéziratában így írja le az inséget: „El nem hallgathatom azt, hogy midőn az 1817-iki szűk esztendőben a kolozsvári nemes kollégiumban folytattam tanulásomat, be számtalanszor keseredtem el, midőn láttam az éhhalálra jutott szegénység csoportjait a kapukban. Könnyeket hullattam tanulóasztalom mellett az éjszakákon, midőn az éhhalálban vonagló nyomorultaknak bús nyögéseitől echóztak házaink falai. Elkecseredtem, látván minden reggel újabb-újabb számos halottakat heverni az utcákon s 10—12 meghaltakat azon egy sírba minden tisztességnélkül temettetni. Láttam én s még most is el kell keserednem, mikor eszembe jut: láttam én az édes anyát az út mellett halva feküdni s ártatlan kisdéd gyermekét a meghalt anyának mellén vigyorogva mászkálni, aki tejet akar vala szopni az édes anyai emlőkből és semmit sem talált abban”.

Ferenc császár 1817. évi látogatása, minek emléke az Óvár piacterén felállított oszlop, a csapásokra következett vigasztalásképen. Aug. 18—27-éig tartott. Bánffy György gubernátornál volt megszállva. Kihallgatáson fogadta konzisztóriumunkat 21-én. Körmöczi üdvözölte, mire a Felső kegyesen, de röviden felelt. Azután azt kérdezte, van-e itt iskolánk, vírágzó eklézsiánk s mennyi az unitáriusok száma? Mire a

³ Kanyaró Ferenc: Inség 1817-ben. Ker. Magvető, 1905. 92.

püspök azt felelte, hogy körülbelül 40.000-en vagyunk. Végül azt mondotta: mindig úgy hallottam, hogy békés és jó emberek az unitáriusok. Ezzel vége volt a kihallgatásnak. Jelen voltak a világiak közül: Lázár Sámuel, Sala Sámuel, Pákei János, Gyergyai László; a klerusból: a püspökön kívül Fűzi, Molnos, Székely Miklós, Sylvester, Szász Mózes. — Vidékről: Fodor László aranyosköri esperes, Ferenczi M. jegyző, Balla József bágyoni, Sárosi Sámuel várfalvi, Kun Bálint sinfalvi papok. 23-án meglátogatta a templomot és kollégiumot, megnézte a tantermeket, könyvtárt és lakószobákat, a többi napon a város összes nevezetességeit és intézeteit. Útjain a császárné is kísérte, ki azonban az iskolákba nem követte férjét. Szent István-napján ki akarták világítani a várost, de az eső és szél megakadályozta. E napon ágyuk dörögtek, a harangok szólottak. A császár nagy kísérettel és pompával a templomba vonult. A kollégium is ki volt világítva, 23 ablakában 4—4 gyertyával. Kettőben piramis volt 23 égő lángú pohárból összeállítva ezzel a felíráttal:

*Curas solliciti ponite cordibus
Cives afflictis heu nimium diu
Belli Caesar enim pondere posito
Atque orbi requie data
Cum consorte simul, nunc quod onus premat
Venit scire volens, ut pater atque opem
Clemens ferre suis. Fac Deus optime
Vivant, nosque beent diu.*

A kormány atyáskodó s mindenbe beleavatkozó magatartására mutat az a rendelete, mellyel meghagyja, hogy ezután a tanulók iskolai bizonyítványába erkölcsi magaviseletből is érdemjegyeket kell beírni. Szigorúan tiltotta a színházak és bálók látogatását, maszkos ruha viselését, a dohányzást. Természetes, hogy a kormánynak a rendeleteit az egyház és iskola vezetősége igyekezett teljes eréllyel végrehajtani. 1798-ban (Fasc. IX. 54.) a főkonzisztórium azt a végzést hozta, hogy „senkinek közönséges bálókban megjelenni semmi feltétel alatt nem szabad.” Ezt a végzést 1806-ban megújították s Körmöczi rektor maga írja be a Fasc.-ba (IX. 47.): az igazgatói szék a konzisztórium határozatát a bálók és színház látogatásáról oly szigorúan hajtja végre, hogy azt még a szeniornak sem szabad átlépni hivatalvesztés terhe alatt, Az esküdtek s más hivataloskodók büntetése 2 frt, a tógásoké és szekundánusoké 1 frt, a klasszistáké testi büntetés és tömlöc,

De ez az askétai szigor sem tudta elaltatni és elnyomni az ifjúság életritmusát és a nemzeti szellem termékei után való

sóvárgást. A sok eset közül csupán Bölöni Farkas Sándor diákét említem, aki nem mint néző, hanem mint aktor is szerepelt Schiller „A tolvajok” című darabjában, míg egyszer az igazgató feljelentésre a színpadon tetten nem érte s azon módon színpadi ruhában a kollégium tömlöcébe nem kísérte. Ennek az esetnek aztán olyan Petőfi és Arany-féle vándorszínészkedés lett a folytatása s a vége bocsánatkérés haragvó és méltatlankodó szülőitől, a kollégium vezetőségétől és a deáki társaságtól s nem utolsó sorban Schiller Don Carlosának fordítása.

A pipázás ellen a főkonzisztórium (Jkv. 419.) már 1776-ban végzést hoz: „a szent miniszteriumot nem illető mocskos és dísztelen dolognak tapasztalván a pipázást, melyet a külső rendelkezések is fenyték és büntetés alatt tilalmazznak; erre nézve, ha pipát tartani s pipázni akárhol, akár künn, akár benn valamely atyafi comperiáltatik, ha pap, 6, ha mester 3 frtra büntettetik, melyet t. esperes afiai irremissibilier exequáljanak és dualitate pro se reservata, tertiálítását a t. superintendentiának administráljanak”. Természetes, hogy a diákoknak még szigorubban tiltva volt a pipázás. 1826-ban városi polgárok és ref. és katolikus tanulók között egy Felsőszén-utcai korcsmában verekedés volt. A vizsgálatról felvett jegyzőkönyv szerint unitárius diákokat is láttak ott. A gubernium május 17-én (Fasc. X. 611—614.) kéri a konzisztóriumot, hogy a kollégium meggyengült fegyelmére ezentúl jobban vigyázzon, különösen pedig arra, hogy a diákok szünidő alatt éjjel bacchansok módjára ne csatangoljanak, ne korcsmázzanak. Két hónap múlva aug. 31-én újabb rendelet jött, hogy az ifjúság a kihágásoktól hathatósan visszatartassék, mert az éjjeli kihágásokat katonai erővel is megszüntetik, a lefogottakat tanárok közbelépésére sem engedik el, hanem katonának befogják; a nemes ifjakat pedig ki kell zárni az iskolából. Kössék lelkekre az ifjúságnak, hogy az iskolai törvények nyári szüneten ittmaradókra is alkalmaztatnak. A konzisztórium azzal a meghagyással adja ki a rendeletet az igazgatónak, hogy vétesse be szószerint a jegyzőkönyvbe s félévi vizsgálatok után az egész ifjúság előtt olvassa fel.

Erdélyben országgyűlés 1811 óta nem volt. A kormány rettenetesen elfogult, reakciónárius szellemű. Az általános szellemi és erkölcsi senyvedés és tespedés nagyon megülte a lelkeket, de azért a szellemi ébredést még sem nyomhatta el teljesen. Az ébredésre a lökés Magyarországból jött. A 17. században Erdély védelmezte Magyarország politikai és vallási szabadságát. Most Magyarország fizette vissza azt, amit akkor kapott. Az 1825—27. évi magyarországi országgyűlésen folyt

alkotmányos küzdelmek szele és eszméi áthatoltak Erdélybe is s itt a hosszú elfojtott csend után új élet szikráit gyújtották fel. A lengyel és francia forradalom s a magyarországi események hatása alatt a megyék követelték az országgyűlés összehívását. Az udvar azonban ehelyett Br. Wlassichot küldte le teljeshatalomú biztosul s a megyei gyűlések határozatait felfüggesztette. Az ellenzék „vándorpatriótákat” küldött ki a megyékbe azzal az utasítással, hogy a határozatokból semmit vissza ne vonjanak. A kormány 1833 őszén engedelmességet parancsolt, mert ellenkező esetben országgyűlés nem lesz s a nem eléggé erélyes Wlassich helyett leküldte Estei Ferdinándot. 1832 dec.-ére összehívták a magyar, 1834 máj. 26-ra az erdélyi országgyűlést Kolozsvárra. Mindkét országgyűlés azonos helyzetben van, azonos célokért harcol. Egyik oldalon az ország, amely jogát követeli, másikon a kormány, amely megtagadja, de végül mégis engednie kell.

Az országgyűlés megnyitása előtt két kellemetlen esemény zajlott le. Egyik az a farsangi összeütközés a diákság és polgárság, másfelől a katonaság között 1834 febr. 11-én, húshagyó kedd estén⁴, melynek emléke sokáig sajgott a szivekben. Este 5 órakor néhány tanuló pipázva ment el a főtéren a katonai őrség előtt; állítólag az őrszemébe fújták a füstöt. Megszólították a pipázót, még sem szünt meg. Elfogták s az őrségre vitték. Elterjedt a híre s a nép és a diákság az őrség elé csődült. Az alezredes minden ok nélkül lövetett s több ártatlan áldozata lett a lövésnek. Riadót is fuvatott s a békés embereket, akik a diákokat csillapították, megrohanták, összeszurkálták s ölés is történt. Gróf Nemes Ádám tanulót elfogták s az őrségre vitték. Erre a tanulók a főőrségre rohantak, szidták, kövekkel megdobálták s társaikat *ad arma* szólították. Erre néhány tanuló az unitárius kollégiumba szaladt segílyt kérni, de az igazgató rendeletéből mind a két kapú be volt zárva, hogy ki ne mehessenek. A hátulsó kaput betörték s a diákokat társuk megbosszulására buzdították. De siker nélkül, mert egy fátylánál egyebet nem kaptak. Ezt meggyújtva a főtér felé rohantak, ahol a Hid-utcán szintén odatartó katonasággal találkoztak, az utolsó sorokat kövekkel dobálni kezdték, egy katona csákóját leütötték, egynek puskáját összetörték. Ekkor a katonák lövöldözni kezdtek s többen megsebesültek, ütlegektől is. A polgárság rettenetesen felzúdult. A közvélemény követelte ennek a csapattestnek a Kolozsvárról való eltávozását, ami rövid időre meg is történt, de azután megint úgy megrakták a várost katonával, mintha ostrom alatt lett volna. Wesselényi mennydörgő

⁴ Jakab Elek: Kolozsvár története, III. 741.

filippikákat tartott ellenük, gyilkos zsoldosoknak nevezvén őket, kik a rémülés és elkeseredés helyévé tették a várost és ostrom alatt tartják a békés polgárságot. Gúnyt űznek belőlünk, a polgári jogokat lábbal tiporják. Gessler kalapjaként kell süvegelnünk őket, akik csak bántalmaznak. E véres esemény gyökerei távoli időkbe nyultak vissza. A polgárság és katonaság között eleitől fogva feszült volt a viszony. Sok összeszólalkozás volt az ifjúság és katonaság között. A ref. kollégiumba pl. toborzó katonák mentek be s zászló alá csalogatták őket. Besorozáskor ettek, ittak, mulattak, de mikor kijózanodtak, megbánták lépésüket s társaikat kiszabadításukra kérték meg. Ebből sok surlódás keletkezett.

Ez eset adott alkalmat a guberniumnak egy rendelet kiadására (Fasc. XI. 7.), mely figyelmeztet azokra a veszélyes következményekre, melynek kiteszik magukat az ifjak a kihágásokért, katonai vagyon és személyek megtámadásáért, lázításokért, melyek a közcsendet és nyugalmat megzavarják. Minden kihágásért a tanárokat teszi felelőssé, hogy e rendeletet kihirdessék s aki ellene vét, az az intézetből azonnal kizárandó s többé be nem vehető.

1834-ben még történt egy erőszakos gyilkosság és egy utcai verekedés tanulók és katonák között. A gyilkosság Kis-solymosi Simó József diákunkat érte, aki egy katona földijéhez ment ki megkérdezni, üzen-e valamit haza, aztán együtt ebédtek és mulattak. Eközben Simó a gazda másik szobájából egy zsebórát magához vett. A gazda látta ezt, visszakérte az órát s a diák vissza is adta. Kérdésére, hogy miért tette ezt, azt felelte, hogy más biztatta rá, de nevét nem mondja meg. A diák erre az egyik katonával elindult, a gazda pedig az otthon maradtat megszólította, hogy tolvajt a házhoz ne járasanak. Erre a katonák Simó után mentek, visszavitték, vallatni kezdték, hogy mondja meg, ki biztatta az óra elvételére. De mert nem akarta megmondani, pofozni kezdték. Összeszurdalták s addig ütötték, hogy állkapcsa eltört és 10 nap múlva a Karolina-kórházban meghalt. Vizsgálat indult meg, a gyilkos katonákat 300 legény között tizszer fel és alá vesszőfutasra ítélték, háromszori vesszőváltással. Az utcai verekedés kath. diákok és katonák között történt.⁵

A másik meg az, hogy mikor a nemzeti gyűlés tagjai az országgyűlés termébe tanácskozásra akartak összejönni, az ajtókat zárva találták. Előbb a szolgák hanyagságának tulajdonították. Mikor aztán megtudták, hogy parancsra van bezárva, alig lehetett visszatartani őket az ajtók betörésétől.

⁵ Jakab Elek: Kolozsvár története. III. 755—760.